

društvenog položaja žena i muškaraca pokazuje jednu simetriju (asimetriju) suprotnih odlika, dobitaka i odbitaka dviju strana kao nešto što u povijesti raste i stalno dobiva nove oblike. Ako se radi o grčkom mitu, onda se pokazuje kako su “gotovo svi ženski likovi potisnuti u mogućnosti iskazivanja”. Radi li se o ženi današnjice koja, doduše nije toliko detronizirana, “ali je u svojoj ženskosti potisnuta, poražena, pa se ne afirmira ili se afirmira negacijom, neredom, neposluhom. I tu je njezina šansa.”

Odabir područja umjetnosti kao mjesta tog propitivanja razlike u društvenom položaju muškaraca i žena jako se podudara s metodološkim sredstvom koje je autorica izabrala: tipologija na obrascu grčkog mita rastvorila je predmet do očevidnosti. Umjetnice govore o umjetnosti, rodu, spolu i dobu, o vlastitom izboru, razvoju, zvanju, slobodi i neslobodi itd., o svijetu u kojem takve kakve jesu kao tipovi: Eurinome, Moire, Muze, Nimfe, Sirene, Pentezileje, Kirke, Atene, Afrodite i Penelope. Suptilna i metodološki profinjena upotreba intervjua dala je toj knjizi jedan povijesni dosije o ženama umjetnicama u Hrvatskoj našeg vremena, jednu duboko potresnu priču o intimnosti življenja spolne ili rodne razlike.

Upotreba grčke mitologije u tako neobičnu kontekstu pokazala je svoju punu vrijednost ne samo metodološki, nego kulturološko-antropološki u smislu onih intencija o kojima H. G. Gadamer govori u *Naslijeđu Europe (Das Erbe Europas, 1989.)* kao vrijednostima oživljavanja antičkog naslijeđa.

Uz to, treba naglasiti da je autorica svaki pojam koji koristi provukla kroz sintetički pregled svih bitnih povijesnih i suvremenih pogleda na njegove odrednice, njegovo shvaćanje i njegovo kretanje kroz suvremenu znanstveno-sociološku, filozofsku i feminističku misao. Tako je knjiga, pored svega drugoga, svojevrsan sociološko-kulturološki kompandij feminizma, pregled kretanja i razvoja njegovih trendova na pojedinim ključnim pitanjima oko kojega spori i sam predmet knjige: posebnost ženskog, subjektivitet i spol/rod na području umjetnosti. Na jedan izuzetan način, nenametljivo, a ipak otvore-

no, ta nas knjiga uvodi u suvremenu svjetsku polemiku o tome je li svijet tako podijeljena spola/roda “jedan te isti za sve”, ili se od Heraklita naovamo radi o nesvjesnoj zabludi o kojoj govor tek počinje. Za takav govor-razgovor na svjetskoj sceni ta nas knjiga temeljito priprema.

Gordana Bosanac

Sian Griffiths

PREDVIĐANJA — TRIDESET VELIKIH UMOVA O BUDUĆNOSTI

Naklada Jesenski i Turk,
Zagreb 2000, 366 str.

Posljednje godine XX. i početne godine XXI. stoljeća bile su obilježene sumiranjem rezultata stoljeća na izmaku, ali i procjenama i predviđanjima o tome što bi se moglo dogodati u stoljeću koje je pred nama. No budući da se je ovom prilikom radilo i o prijelazu iz drugog u treće tisućljeće, to je draž i zanimljivost takvih ocjena i procjena bila povećana. Ne samo što su se tim poslom bavili tiskani i elektronski mediji, nego su i izdavačka poduzeća prigodno objavila niz studija i zbornika na tu temu. To se, nažalost, ne odnosi na naše izdavače, jer koliko je nama poznato, nijedan nije poduzeo nešto slično. Međutim, kao neki vid kompenzacije neki naši izdavači objavili su prijevode nekoliko zbornika koji se bave prosudbama zbivanja u proteklom stoljeću, iz pera najumnijih ljudi našeg vremena, ili pak predviđanjima mogućih zbivanja u nadolazećem stoljeću (tisućljeću). U takav tip literature spada i zbornik *Predviđanja — trideset velikih umova o budućnosti*, o kojemu ovdje kanimo nešto reći. Zbornik je objavljen na engleskom jeziku 1999. godine. Uredila ga je Sian Griffiths, a uvod je napisao Jonathan Weiner.

Kao što podnaslov zbornika sugerira, riječ je o mišljenjima i predviđanjima trideset najpoznatijih, naravno najpoznatijih prema kriteriju urednice zbornika, mislilaca iz različitih područja znanosti i umjetnosti. Tu su uvršteni biolozi, mikrobiolozi, antropolozi, kibernetičari, ekonomisti, sociolozi, feministkinje, književnici, psiholozi, filozofi, liječnici, kemičari, fizičari...

Zanimljiv je način na koji su prikazani pojedini autori. Najprije se u nekoliko stranica iznose bitni elementi njihove biografije i bibliografije s ukazivanjem na bitne doprinose koje su dali u području kojim se profesionalno bave (autori tih tekstova brojni su: Jennifer Wallace, Tim Cornwall, Harriet Swain, Andrew Robinson, Tony Durham, Kam Patel, Martin Ince, Domenico Pacitti, Ayala Ochert, David King...), zatim se vrlo kratko (od jedne do najviše tri stranice) prenose njihova predviđanja (to su njihovi autorski tekstovi), i najzad se spominje nekoliko njihovih knjiga ili članaka (od tri do pet-šest radova).

Neke od autora koji su uvršteni u zbornik teško je strogo svrstati u jedno znanstveno ili umjetničko područje. Naprotiv, oni su postali svjetski poznati upravo po tome što su se (interdisciplinarno) bavili različitim područjima (primjerice Francis Fukuyama, Amartya Sen, John K. Galbraith, Noam Chomsky, Paul Davies...).

Evo imena mislilaca koji su uvršteni u zbornik: nigerijski književnik Chinua Achebe, liječnik genetičar French Anderson, lingvist, filozof, matematičar i povjesničar Noam Chomsky, pisac znanstvene fantastike Arthur C. Clarke, fizičar Paul Davies, biolog Richard Dawkins, filozof Daniel Dennett, kemičar Carl Djerassi, feministkinja Andrea Dworkin, semiotičar, filozof i romanopisac Umberto Eco, društveni teoretičar Francis Fukuyama, ekonomist John Kenneth Galbraith, psiholog Daniel Goleman, geolog Stephen Jay Gould, filozofkinja, psihologinja i neurobiologinja Susan Greenfield, biologinja Lynn Margulis, informatičar Don Norman, biolog Paul Nurse, psiholog Steven Pinker, kemičar i ekolog Sherwood Rowland, ekonomist Amartya Sen, feministička

književna kritičarka i povjesničarka znanosti Elaine Showalter, bioetičar Peter Singer, feministkinja i spisateljica Dale Spender, antropolog Chris Stinger, sociologinja znanosti Sherry Turkle, kibernetičar Kevin Warwick, molekularni biolog James Watson, fizičar čestica i kozmolog Steven Weinberg i filozof Slavoj Žižek.

Tako velik broj autora i široki raspon područja ljudskog znanja koja oni pokrivaju donekle otežavaju razumijevanje onih područja koja su udaljena od obzorja profesionalnog interesa samog čitatelja. Iako struktura samog zbornika — naime, prezentiranje glavnih spoznaja do kojih su uvršteni autori došli u svojim znanstvenim, stručnim ili umjetničkim djelima — donekle olakšava prevladavanje tog problema, kod čitatelja se javlja želja za izravnim čitanjem barem najvažnijih djela dotičnih autora da bi se što bolje razumjela njihova stajališta.

Ovom prilikom nije moguće, ponajprije zbog ograničenosti prostora, pojedinačno prikazati predviđanja svakoga od trideset mislilaca. Zato ćemo se poslužiti načinom koji je primijenio pisac uvoda Jonathan Weiner. On naime piše:

O budućnosti je najbolje misliti tako da se pokuša odabrati nekoliko najvećih pokusa budućnosti — koji su već u toku i koji su preveliki da bi ih itko mogao zaustaviti. Ako su to uistinu eksperimenti, onda se rezultat po definiciji ne može unaprijed predvidjeti; ipak, ako su dobri, rezultati će biti zanimljivi. O sljedećem stoljeću možemo pokušati govoriti kao o skupu od pet eksperimenata koji su upravo u toku, a čiji će rezultati sigurno biti zanimljivi. (str. 12)

Prvi i možda najtemeljniji eksperiment 21. stoljeća po svojoj prilici populacijska eksplozija čovječanstva. Krajem prošlog stoljeća na Zemlji je živjelo oko šest milijardi stanovnika, što znači da se taj broj u tom stoljeću gotovo učetverostručio. Šest milijardi ljudskih bića globalni je eksperiment.

Drugi eksperiment jest globalno zagrijavanje.

Treći eksperiment, u bitnoj vezi s prvim i drugim, jest napredak tehnologije, koji koliko obećava, toliko i prijeti.

Četvrti je eksperiment razvoj evolucije. Ljudska vrsta danas ima moć da utječe na evoluciju mnogih drugih vrsta oko sebe, a možda i na vlastitu evolucijsku budućnost.

Peti je eksperiment evolucionist E. O. Wilson nedavno nazvao uklapanjem, a

to je san, nada ili molitva da će se jednog dana, uskoro, sve što spoznajemo o sebi i o našem svijetu uklopiti u jedinstvenu zaokruženu viziju, koja će obuhvatiti sve naše znanosti i umjetnosti, sve naše eksperimente, i sve naše najdublje osjećaje, uključujući i pomiješane osjećaje nade, užasa, natiželje, praktičnosti i čiste igre što nas tjeraju da pokušavamo gledati unaprijed. (str. 13)

Misliloci koji su uvršteni u zbornik tim su globalnim eksperimentima posvetili svoje karijere i oni iznose svoja nagađanja o njihovim rezultatima. Većina njih svjesna je da je predviđanje zbivanja u budućnosti vrlo rizičan i nezahvalan posao, ali su se ipak odlučili progovoriti nešto o tome.

Više je znanstvenika iz zbornika pridonijelo formiranju naših globalnih eksperimenata. Kemičar Djerassi možda je bar malo promijenio tok populacijske eksplozije otkrićem oralne kontracepcije. Pilula je promijenila društvenu klimu šezdesetih i pripomogla da se poslijeratni *baby boom* ne nastavi i u sljedećoj generaciji. No, relativnost utjecaja pilule na porast stanovništva pokazuje primjer Italije i Španjolske, koje imaju nisku stopu nataliteta, a nisu veliki potrošači Djerassijeve pilule — tako izgleda da je u populacijskom eksperimentu društvena i kulturna kemija važnija od laboratorijske.

Većina populacijskih stručnjaka danas vjeruje da će se prirodni prirast sredinom dvadeset i prvog stoljeća uravnotežiti iz istih razloga zbog kojih se to danas događa u mnogim tehnološki naprednim zemljama. Tako i Sherwood Rowland, zastupljen u ovoj zborniku, predviđa da će se do 2050. godine stanovništvo na našoj planeti povećati na devet milijardi, ali postoji mogućnost da taj broj 2100. godine neće biti veći nego 2050, a možda bude i manji.

Na mjesto strahova od populacijske eksplozije među zapadnim teoretičarima društva nedavno su stupile nade u razvoj de-

mokracije. Hladni rat, koji je polarizirao našu planetu sve od kraja drugog svjetskog rata pa do početka 90-ih godina prošlog stoljeća, ustupio je mjesto globalizaciji, tako snažnu procesu, za koji Francis Fukuyama tvrdi da se teško može zaustaviti. On ponavlja svoje slavno predviđanje da procvat liberalnih demokracija znači kraj povijesti. I ekonomist Amartya Sen prihvaća tvrdnju da se danas demokracija vidi kao normalno stanje vladavine. Dok se devetnaesto stoljeće, pri promatranju siromašne države, pitalo je li ona spremna za demokraciju, kasno dvadeseto stoljeće praktički od svake države očekuje da bude sposobna *demokracijom postati demokratska*.

Kada je riječ o zbivanjima u sljedećem stoljeću, većina društvenih mislilaca u zborniku zrači optimizmom. Fukuyama vjeruje da će feminizam, uz globalizaciju, pridonijeti da se prenatrpana planeta izbavi od ratova. Tu vjeru temelji na sljedećoj tezi:

Druga je velika promjena stalna feminizacija političkog života, i na unutarnjoj i na međunarodnoj razini. Mnogo je dokaza da žene pristupaju politici, osobito međunarodnoj politici, znatno drugačije nego što to čine muškarci. U Sjedinjenim državama, otkad se prati javno mnijenje, žene su uvijek uskrćivale potporu vojnim intervencijama, obrani i općenito nadmetanju u moći na međunarodnom planu, i to za oko 9 do 10 postotnih bodova. (str. 146)

Atmosferski kemičar F. Sherwood Rowland zaslužuje bezgraničnu zahvalnost cijelog svijeta zbog svojega doprinosa spasu ozonskog omotača i usporavanju globalnog zagrijavanja. Još sedamdesetih godina Rowland i njegov suradnik shvatili su da jedan atom klorina u stratosferi može uništiti čak *sto tisuća molekula ozona*. Taj je uvid značio da bočice aerosola u spreju koje se kao propelent koriste klorofluorogljicima mogu nanijeti ogromnu štetu ozonskom omotaču. Kad je sredinom osamdesetih godina otkrivena velika ozonska rupa nad južnim polom, to je otkriće pomoglo da svijet donese zabranu uporabe klorofluorogljika koji su rabili i kao plinove za staklenike. Rowland proriče da ćemo, u trenutku kada velika količina ug-

ljikova dioksida počne stvarati promjene šokantne kao što je to ozonska rupa, napokon početi odstranjivati ugljikov dioksid, smrdljive dimnjake i ispušne cijevi, a ugljik vraćati tako gdje smo ga i našli: u zemlju.

Informatičar Kenneth Warwick i dizajner Don Norman predviđaju budućnost u kojoj će se ergonomija proširiti i okrenuti naopako. Umjesto da se strojevi dizajniraju tako da budu prilagođeni ljudskom tijelu, sljedeće će generacije projektirati strojeve tako da se uklapaju u tijelo, čime će redefiniirati ljudsku anatomiju i njezine mogućnosti. Warwick je 1998. godine usadio silicijski čip u ruku pa se vrata pred njim otvaraju čim im se približi, a zgrade mu govore *Zdravo, Kevin!*. On se nada da će računalnim čipovima moći povezati svoj mozak s mozgom svoje supruge tako da jedno drugome mogu čitati misli. Na toj crti, Norman mašta o mobilnim telefonima koji će istovremeno biti i prevodioci, tako malima da se mogu kirurški ugraditi u ušnu resicu. Naš bi mozak tako mogli usavršiti i internetski preglednici, modemi i memorijski čipovi.

Četvrti eksperiment, vezan za usmjerenje evolucije, ubrzo će se kartografiranjem ljudskog genoma (u međuvremenu je napravljen velik napredak u tom pravcu). Ta će karta biti jedno od velikih znanstvenih dostignuća u 21. stoljeću. Ona otvara nove mogućnosti u medicini. Tako već danas French Anderson, direktor genske terapije na sveučilištu Južna Kalifornija, predvodi u nastojanju da se već u maternici počne liječiti deficijencija adenozične deaminaze (ADA). On predviđa da će genska terapija revolucionirati medicinsku praksu do 2030. godine. Dotad ćemo imati gen za svaku bolest koja može spopasti ljudsko tijelo. Štoviše, Anderson vjeruje da ćemo, prije ili poslije, početi dodavati i mijenjati gene u spermijima i jajnim stanicama, uslijed čega će do promjene doći ne samo za dijete, nego i za unuke, prarunuke i tako dalje.

Te mogućnosti već danas izazivaju velike moralne dileme i rasprave — i među samim medicinarima, znanstvenicima, i u široj javnosti. Tako se Andersonu oštro suprotstavljaju Stephen Jay Gould, također zastupljen u zborniku, koji je član Vijeća za odgo-

vornu genetiku (Council for Responsible Genetics), institucije koja je zauzela neprijateljski stav prema Andersonovu prijedlogu o liječenju deficijencije ADA. Dizajner Don Norman pita se hoće li planiranje djeteta jednoga dana biti nalik kupnji novog automobila. Roditelj ili roditelji moći će birati kvalitete i obilježja djeteta: od boje kose ili očiju do pameti i psihičkih svojstava. James Watson u vezi s tim kaže: *Ljudi kažu da se igramo Boga. Moj je odgovor: Ako mi nećemo, tko će?*

To je samo dio ideja i predviđanja sadržanih u tom zborniku. Ako je suditi prema njima, čeka nas jedno stoljeće još uzbudljivije i dinamičnije nego što je bilo dvadeseto. Treba vjerovati da stvaralačko djelovanje ljudskog uma neće biti zloupotrijebljeno, već da će ono biti iskorišteno na dobrobit ljudi kao pojedinaca i kao pripadnika ljudskih zajednica.

Zoran Malenica

Mladen Labus (ur.)

RELIGIJSKE PROMJENE I VRIJEDNOSTI U HRVATSKOM DRUŠTVU

Sociologija sela, časopis za istraživanja prostornoga i sociokulturnoga razvoja, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Supplement, godina 38, broj 1/2 (147/148), str. 1—311, Zagreb, siječanj—lipanj 2000.

U dopunskom svesku časopisa *Sociologija sela* objavljeni su rezultati istraživanja "Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu" koje je 1999. godine proveo Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. Rezultati se temelje na podacima prikupljenima metodom ankete na reprezentativnom uzorku od 705 punoljetnih ispitanika u Zagrebu i zagrebačkoj županiji, u razdoblju od 14. svibnja do 15. lipnja 1999. Sadržaj tog